

УДК 929:35:94(497.2)

Володимир Швець

ГЕНЕРАЛ М. ДОМОНТОВИЧ І ЙОГО РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ НЕЗАЛЕЖНОГО БОЛГАРСЬКОГО КНЯЗІВСТВА У 1877–1879 РР.

У статті на основі аналізу здобутків історіографії та джерельної бази проаналізовано внесок генерала М. Домонтовича у розбудову незалежності Болгарського князівства після завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на Балканському півострові. Донесено до широкого загалу і проаналізовано «Записку про стан цивільного управління в Болгарії до укладення миру 19 лютого 1878 р.», підготовлену генералом М. Домонтовичем.

Ключові слова: М. Домонтович, російсько-турецька війна 1877–1878 рр., князівство Болгарія, цивільне управління, мир.

Біографічний жанр, генеалогія якого витоками сягає античної традиції доби Плутарха, крізь різновиди життєписи Ренесансу і біографічне розмаїття доби модерну успішно здолав виклики історіописання ХХ ст. і методологічні трансформації постмодерну. Антропологічний поворот в історичній науці на теренах пострадянського простору повернув біографічним дослідженням наукову легітимність. Завдяки ньому в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. історики отримали методологічний інструментарій для написання біографії як наукового дослідження. Посилений інтерес істориків до біографії пов'язаний, у першу чергу, з новими можливостями цього жанру. Чимало науковців сподіваються за допомогою біографічних досліджень виявити індивідуальне в історії, у тому числі людський вимір, який почасти нівелюється і розчиняється в поступі соціальних трансформацій, епох і парадигм [1].

Нового переосмислення заслуговує і біографія генерала М. Домонтовича, який не лише був безпосереднім учасником російсько-турецької війни 1877–1878 рр., а й сприяв становленню державних інституцій незалежної Болгарії, проте для широкого загалу пересічних українців донині залишається невідомим.

Щодо історіографії теми, то проблема російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та цивільного управління в Болгарії почала цікавити науковий загал незадовго після завершення цих подій. Зокрема серед істориків імперської доби варто виділити працю генерал-лейтенанта Н. Овсяного [2] та спогади офіцера Генштабу П. Паренсова [3]. Як свідчать архівні джерела: «для опису «Російського цивільного управління в Болгарії» було запрошено генерал-лейтенанта Овсяного» [4, арк. 17], а упродовж 1903–1907 рр. вийшли друком його праці з цивільного управління в Болгарії, зокрема; «Збірник матеріалів» з цивільного управління – 6 томів, «Російське управління» – 3 томи і «Болгарське земське військо» – 1 том [4, арк. 20].

Серед радянських дослідників проблематика російсько-турецької війни 1877–1878 рр. викликала чималий інтерес. Особливої уваги заслуговують праці А. Улуяна [5; 6], в яких автор аналізує історіографічні аспекти російсько-турецької війни 1877–1878 рр. На основі широкого документального матеріалу В. Виноградов у монографії «Російсько-турецька війна 1877–1878 рр. і звільнення Болгарії» [7] широко висвітлює участь балканських народів в російсько-турецькій війні, всіляко показує російсько-болгарську співпрацю і вказує на роль Росії у створенні Болгарської буржуазної держави. Стосовно цивільного управління в Болгарії 1877–1879 рр. доречно відмітити роботу М. Попруженка [8], яка містить цікавий фактологічний матеріал досліджуваної нами проблеми.

Сучасна історична наука позначилася працею О. Айрапетова [9] і появою дисертаційних досліджень С. Кочукова [10], С. Косарева [11] та Е. Сучалкіна [12]. Однак, в українській історіографії, за винятком окремих біографічних нарисів, і досі немає праць, присвячених знаковій постаті генерала М. Домонтовича, що і зумовлює актуальність проблематики.

Мета статті – з'ясувати внесок генерала М. Домонтовича у розбудову незалежності Болгарського князівства після завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на Балканському півострові.

Джерельну базу нашої розвідки становлять матеріали фондів Російського державного військово-історичного архіву, де у фонді № 430 зберігається колекція документів з історії Болгарії. Фонд акумулює значний пласт матеріалів з інформацією про діяльність представників політичної і військової еліти Російської імперії у 1877–1879 рр. в Болгарії. Серед них князь В. Черкаський, О. Дондуков-Корсаков, О. Лобанов-Ростовський, Д. Мілютин, а також досліджуваний нами і генерал М. Домонтович. Серед опрацьованих нами документів важливим є листування цих діячів про стан справ у Болгарії і про управління нею [13]; листи губернаторів О. Дондукову-Корсакову і

М. Домонтовичу з адміністративних питань [14]; копія листування російського комісара в Болгарії з військовим міністром про управління Болгарією і про вибір кандидатів на престол Болгарського князівства [15].

Упродовж російсько-турецької війни 1877–1878 рр. М. Домонтович був директором канцелярії імператорського комісара О. Дондукова-Корсакова з цивільної частини і на цій посаді мав можливість добре вивчити Болгарію і місцеве населення [3, с. 302].

Обдарований від природи М. Домонтович, без сумніву, був талановитою людиною. Маючи широкий кругозір, він швидко входив у курс справ. Його характеризували, як хорошого співрозмовника, надзвичайно ерудовану людину, з гарним почуттям гумору [3, с. 303]. Освіченість, толерантність, працьовитість, у поєднанні із добротою та життєвим гумором – такими є вдача і риси характеру особистості генерала, які, на нашу думку, сприяли його успішній військово-адміністративній кар'єрі.

У болгарській газеті «Незалежність» надруковано витяг з листа дописувача із приводу призначення генерала М. Домонтовича на посаду міністра внутрішніх справ Болгарії. Автор зауважує, що зважаючи на переконання М. Домонтовича стосовно державного устрою будь-якої держави, він в жодному разі не погодиться очолити Міністерство внутрішніх справ Болгарії. На думку генерала, держава, в якому б стані вона не знаходилася, має управлятися місцевою владою, яка об'єднана спільністю народних і урядових інтересів своєї батьківщини. Він завжди був проти залучення на урядову службу іноземців з величезними окладами та із широкими правами і привілеями. Таке виняткове становище іноземців М. Домонтовичу здавалося шкідливим, адже воно породжувало заздрість і недовіру місцевого населення. Без довіри будь яка адміністрація буде малоєфективною [16, арк. 34].

Міркування М. Домонтовича із приводу ймовірності його кандидатури на посаду міністра внутрішніх справ Болгарії виявляють його як відповідального адміністратора і глибоко порядного військового чиновника. Без сумнівно, що мало хто з тогочасних посадовців, маючи перспективу кар'єрного зростання, свідомо б переймався міркуваннями результативності власного призначення. Будучи лібералом за своїми переконаннями, генерал М. Домонтович послідовно реалізував власні погляди щодо подальшого політичного розвитку Болгарського князівства.

Саме так позиціонував своє бачення генерал, коли за розпорядженням болгарського князя йому запропонували очолити неодноразово згадуване міністерство. «Вельмишановний Микола Миколайович, дипломатичний агент в Софії повідомляє, що князь Олександр хоче запропонувати очолити міністерство Внутрішніх справ Болгарії генералу Домонтовичу, який має великий вплив...» [17, арк. 1].

Переговори продовжуються, але М. Домонтович пропонує умови, на які князь навряд чи дасть згоду. Закономірно, що генерал бажає незалежності в діях від болгарського уряду. М. Домонтович розглядає можливість свого від'їзду до Болгарії лише у випадку відрядження урядом Російської імперії. Задля незалежної оцінки дійсного стану справ і настроїв населення в Болгарії генерал вважає, що утримання адміністрації має бути повністю російським. Генерал обіцяє при нагоді своїми порадами всіляко сприяти відновленню *modus vivendi* в Болгарському князівстві. На його думку, Болгарія повинна щонайменше на десять рр. відмовитися від будь-яких незапланованих витрат і скерувати всі зусилля на економію державних коштів, для цього, зокрема, уряд має відмовитися від багаточисельного війська і скоротити штат чиновництва [16, арк. 34].

Помітний внесок М. Домонтовича у розбудову болгарської державності засвідчує підготовлена ним записка про стан цивільного управління в Болгарії до укладення миру 19 лютого 1878 р. [18] та основні принципи нового державної ладу Болгарії і головні засади організації адміністративного устрою в державі [19]. Стислий аналіз «Записки» дає можливість з'ясувати бачення генерала щодо майбутньої організації цивільного управління у звільненій від османської влади Болгарії. Документ складається із восьми пунктів, які в системі охоплюють основні принципи майбутнього цивільного управління.

У першому пункті «Підготовчі заходи» йдеться про те, що 3 червня 1877 р. затверджена «Інструкція для встановлення початкового військово-поліцейського управління у займаних військами регіонах». Вона визначала порядок встановлення і діяльність військово-поліцейської влади в зайнятому краї, навіть до можливості впровадження цивільного управління.

Пункт другий «Організація санджаків» інформує, що з переходом військ через Дунай було започатковано створення в Болгарії санджаків і округів із подальшим запровадженням у них цивільного управління [18, арк. 1].

Пункт третій «Принципи управління в санджаках і округах», на нашу думку, є одним із ключових. У ньому виписано засади, які стосуються майбутнього цивільного управління в Болгарії. Зокрема наголошується, на тому, що для здійснення ефективного управління регіоном були складені і затверджені головнокомандуючим: положення про цивільне управління в санджаках і

округах; положення і штати виборних урядових рад в округах і містах Болгарії; тимчасові правила для створення в Болгарії поліцейської вільнонайманої варти й озброєних караулів із місцевого населення; тимчасові правила для окремих польових військових судів в Болгарії; правила військової повинності населення для задоволення військових потреб і для проїзду окремих осіб зі службовою ціллю [18, арк. 3]. Таким чином, для діяльності губернської й окружної адміністрації в Болгарії було розроблено і запроваджено нормативно-правові засади, які містили чітко виписані інструкції.

Значної уваги у підготовленому М. Домонтовичем документі приділено фінансовій сфері (четвертий пункт), актуальної з точки зору централізації грошових надходжень і урядової звітності Болгарської влади. Для комплексного і повноцінного функціонування адміністративного управління невід'ємною складовою виступає судова система та діяльність у духовно-освітній сфері суспільства. Не дарма саме у п'ятому і шостому пункті «Записки» зроблено акценти на цих елементах [18, арк. 4].

Не залишилася поза увагою генерала М. Домонтовича і проблема оподаткування (пункт сьомий). І нарешті восьмий пункт «Особовий склад цивільного управління в санджаках і округах Болгарії» визначав персональний склад майбутнього цивільного управління в санджаках і округах Болгарії, передбаченого до запровадження ще від початку російсько-турецької війни. Було отримано ухвалу щодо відрядження до 40 російських офіцерів до Болгарії, переважно з військ гвардії. Очілниками округів передбачали призначати відповідні кандидатури військових адміністраторів зі збереженням за ними попередніх місць служби у Російській імперії

Отже, генералом М. Домонтовичем розроблено низку комплексних підготовчих заходів в адміністративній, судовій і фінансовій сферах щодо запровадження цивільного управління у містах Болгарії.

Після завершення служби в Болгарії, генерал М. Домонтович повернувся до Петербургу, де упродовж тривалого часу займався ліквідацією справ канцелярії із питань цивільного управління в Болгарії. Ця обставина сприяла тому, що генерал став ключовою постаттю, яка тримала зв'язок з усіма урядовими відомствами і установами Російської імперії із Болгарських питань.

Свідченням плідної діяльності М. Домонтовича в Болгарії можуть слугувати спогади його доньки О. Коллонтай, видатної діячки міжнародного революційного руху і дипломата. Вона згадує, що «...мала особисте задоволення в 1946 р., отримати від посла незалежної Болгарії пана Ніколова і його дружини відомості про те, скільки в болгарських архівах збереглося документів, які свідчать про діяльність М. Домонтовича і його боротьбу з царською адміністрацією тих рр. для зміцнення в Болгарії суспільних свобод і демократії». Дізналася донька також, що на пам'ятнику «Визволителям Болгарії» від турецького іга і відновлення незалежної Болгарії, є барельєф і її батька – генерала М. Домонтовича [20, арк. 16].

Отже, внесок генерала М. Домонтовича в розбудову незалежності Болгарського князівства після завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на Балканському півострові є досить вагомим. Ліберал за духом, демократ за переконаннями, генерал російської армії М. Домонтович розглядав власну місію організації ефективної цивільної влади у звільненій від османського ярма Болгарії як завдання надзвичайної державної значущості. Переконливим свідченням цього є підготовлені ним документи щодо засад організації адміністративної влади в Болгарському князівстві. Бачення генералом М. Домонтовичем розвитку цюїно відновленої незалежної Болгарії більш ніж на сто рр. випереджало свою епоху.

Список використаних джерел

1. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. – К.: Інститут історії України, 2013. – 566 с.
2. Овсяный Н. Русское управление в Болгарии в 1877–78–79 гг. в 3 т. / Н. Овсяный. – Т. 2: Российский императорский Комиссар в Болгарии, генерал-адъютант А.М. Дондуков-Корсаков. – С.-Петербург: «Г-во художественной печати», 1906. – 291 с.
3. Паренсов П. Из прошлого. Воспоминания офицера Генерального Штаба / П. Паренсов. – С.-Петербург: Колокольная улица, 1908. – Ч. 4–5. – 456 с.
4. Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА), ф. 485, оп. 1., д. 1414, 22 л.
5. Улуян А. Советская историография о Русско-турецкой войне 1877–1878 гг. / А. Улуян // Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. – М.: «Наука», 1983. – С. 49–55.
6. Улуян А. К истории русско-турецкой войны 1877–1878 гг. / А. Улуян // Славянская историография и археография. Сборник статей и материалов. – М.: «Наука», 1969. – С. 267–273.
7. Виноградов В. Русско-турецкая война 1877–1878 гг. и освобождение Болгарии / В. Виноградов. – М.: Мысль, 1978. – 295 с.
8. Попруженко М. Русское управление в Болгарии в 1877–1879 гг. / М. Попруженко. – София, 1927. – 29 с.
9. Айрапетов О. Проблема Русско-турецкой войны 1877–1878 гг. и позиция Военного Министерства / О. Айрапетов // Россия и

реформы: 1861–1881. Сборник статей. Вып. 1. Под ред. А. Колерова и А. Полунова. – М., 1991. – С. 48–57. 10. Кочуков С.А. Общество, правящая элита, армия Российской империи и Русско-турецкая война 1877–1878 гг.: автореферат дис. д-ра ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С. А. Кочуков. – Саратов, 2012. – 49 с. 11. Косарев С. И. Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в оценках российской и английской периодической печати: автореф. дис. канд. ист. наук: спец. 07.00.02, 07.00.03 «Отечественная история», «Всеобщая история» / С. И. Косарев. – Брянск, 2012. – 23 с. 12. Сучалкин Е.А. Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в оценках российских современников: автореф. дис. канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Е.А. Сучалкин. – Белгород, 2013. – 26 с. 13. РГВИА, ф. 430, оп. 1, д. 60, 74 л. 14. РГВИА, ф. 430. Болгария (коллекция), оп. 1, д. 80. Письма Вадинского, Рушукского, Софийского и Соливенского губернаторов А. М. Дондукову-Корсакову и М. А. Домонтовичу по административным вопросам, 12 л. 15. РГВИА, ф. 430, оп. 1, д. 94, 16 л. 16. Российский государственный архив социально-политической истории (далее – РГАСПИ), ф. 134, оп. 1, д. 529, 34 л. 17. РГВИА, ф. 430. Болгария (коллекция), оп. 1, д. 166, 110 л. 18. РГВИА, ф. 430, оп. 1, д. 96, 6 л. 19. РГВИА, ф. 430, оп. 1, д. 99, 19 л. 20. РГАСПИ, ф. 134, оп. 1, д. 532, 18 л.

Владимир Швец

**ГЕНЕРАЛ М. ДОМОНТОВИЧ И ЕГО РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ НЕЗАВИСИМОГО
БОЛГАРСКОГО КНЯЖЕСТВА В 1877–1879 ГГ.**

В статье на основе анализа достижений историографии и источниковой базы проанализировано вклад генерала М. Домонтовича в развитие независимости Болгарского княжества после окончания русско-турецкой войны 1877–1879 на Балканском полуострове. Донесено в широкие массы и проанализировано «Записку о состоянии гражданского управления в Болгарии до установления мира 19 февраля 1879», подготовленную генералом М. Домонтовичем.

Ключевые слова: М. Домонтович, русско-турецкая война 1877–1878 гг., княжество Болгария, гражданское управление, мир.

Volodymyr Shvets

**GENERAL M.O. DOMONTOVYCH AND HIS ROLE IN THE INDEPENDENT BULGARIAN
PRINCIPALITY ESTABLISHMENT IN 1877–1879**

In the article on the basis of the analysis of the achievements of historiography and source database the author analyses the contributions of the general M.O. Domontovych into the development of the Bulgarian Principality's independence after the Russian-Turkish War in 1877–1879 in the Balkan Peninsula. Also, the writer discovers and analyses the «Note on the state of the civil administration in Bulgaria before the establishment of peace on February 19, 1879», made up by the general M. Domontovych.

Key words: M. Domontovych, the Russian-Turkish War in 1877–1879, the principality Bulgaria, civil administration, peace.